

Eschatologické vízie sveta v ruskej a slovenskej literatúre konca 19. a začiatku 20. storočia (Sektárstvo u Andreja Belého a Svetozára Hurbana Vajanského)

EVA MALITI, Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava

MALITI, E.: The Eschatological Visions of the World in Russian and Slovak Literatures of the Late 19th and the Early 20th Centuries (Sectarianism in Andrei Bely's and Svetožár Hurban Vajanský's Works)
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 61, 2014, No 5, p. 429 – 440.

Using the theme of sectarianism, the paper compares the works written by Russian representative of Symbolism Andrei Bely (1880 – 1934) and Slovak Realist writer Svetožár Hurban Vajanský (1847 – 1916) – namely the novels *The Silver Dove* (1909) and *The Root and The Shoots* (1895/1896). Russian literary science has been dealing with sectarianism in Bely's work in the last few years but the sectarian motifs in Vajanský's works have not been particularly examined. Interliterary comparison brings the corpus of Slovak literary works written in the late 19th century into the European context. The authors from the opposite extremes of the turn of the two centuries are related by the origin of their thinking – the ideas of Russian slavophiles. What is important are the efforts made to revive the novel as a genre in a modern manner: A. Bely achieved a worldwide success and S. H. Vajanský did as well in Slovak literature, where he forged the „novel situation“. Both of the works compared are critical of the social system, the dysfunctional elites of the society and challenge the official church. Sectarianism in Bely's and Vajanský's works is seen here in the wider context of the „dark“ world reflected on in literary Modernism. Bely used this phenomenon to build up his novel from within as a part of his artistic and philosophical pursuit in the context of Russian Modern. Sectarianism in the work by Vajanský, who used it as one of the motifs, was the result of finding new themes and phenomena which would make it possible to define the nature of the contemporary life of Slovak society.

Key words: Russian and Slovak novels, similarities and differences

V úvahu venovanej sektárstvu v umeleckej tvorbe sú v rámci komparatívneho prístupu porovnávané dve diela dvoch autorov, predstaviteľov dvoch národných literatúr, ruskej a slovenskej. Ide o postsymbolistu, a zároveň jednu z určujúcich osobností myšlienkového platformy ruského symbolizmu – Andreja Belého (1880 – 1934) a o realistického spisovateľa napájaného romantizmom, no už obráteného k moderne, ideológa súdobej

slovenskej literatúry a kultúry – Svetozára Hurbana Vajanského (1847 – 1916). Obidvoch, každého ináč a z iného konca, môžeme zaradiť do jednej epochy v európskom umení prelomu 19. a 20. storočia, hoci jeden stál na jej prahu a druhý z nej už vychádza smerom k avantgardným polohám, kde sa jeho symbolizmus napája na expresívnejšie tendencie spojené aj s najnovšími výdobytkami techniky. Videnie s perspektívou eschatologických vízií síce niečo uzatvára, no popritom uvoľňuje hermetizmus samotnej témy sektárstva, odkrývajúc presahy, kde funguje ako legitímna súčasť „temnosti“ sveta tematizovanej v literatúre modernizmu. Kým ruská literárna veda sa v posledných rokoch zamerala i na sektárstvo v diele A. Belého, sektárske motívy u Vajanského neboli osobitne skúmané.

Obaja spisovatelia teda stáli na rozhraní alebo na – „rozhraní rozhrania“. Podobne na rozhraní sú ich diela – román Belého *Strieborný holub* (1909) a Vajanského *Koreň a výhonky* (1895 – 1896). Porovnanie tvorby svetoznámeho ruského spisovateľa a slovenského klasika, z hľadiska významu zákonite tak či onak ohraničeného kontextom domácej literatúry, sa môže zdať odvážne. Stále však platí povestné pravidlo V. Šklovského, že „umelecké dielo vnímame na pozadí a v asociácii s iným umeleckým dielom“.¹ Diela, ktoré sú vo svojej podstate ambivalentné, ťažšie interpretovateľné, môže byť produktívne vyložiť v konfrontácii so systémom inej literatúry a inej kultúrnej tradície. Medziliterárna komparácia motívov sektárstva v ruskom a slovenskom románe môže vnieť viac svetla na obidve porovnávané diela. Na druhej strane je to príležitosť uviesť pozoruhodné dielo slovenskej literatúry konca 19. storočia do európskych súvislostí.

Niektoré momenty vyplynú aj z porovnania charakteristík uvedených autorov. O predstaviteľovi mladších ruských symbolistov Andrejovi Belom sa ešte za jeho života veľa povedalo a napísalo v tom zmysle, že je autorsky premenlivý, svojím spôsobom zradný (najmä voči ideologickým pozíciám...), na čo – ako je známe – odpovedal známym spisom *Prečo som sa stal symbolistom a prečo som ním neprestal byť vo všetkých fázach môjho vývinu* (1928). Z tohto pohľadu je asi príznačné, že v posledných desaťročiach, postmoderne pohyblivých a nestálych, pravdepodobne aj vďaka spomenutej premenlivosti doslova geometrickým radom a v celosvetovom meradle narastá význam jeho tvorby. Určite to nie je náhoda, keďže Belyj ako mimoriadne originálny, experimentujúci autor vytvoril dielo schopné ožívať v čase a priestore mnohonásobných interpretácií. Tu už presahuje aj kontexty ruského modernizmu, lebo práve experimentálnou literárnou tvorbou, ako boli štyri „symfónie“ (*Symfónia. Druhá dramatická*, 1902; *Severná symfónia. Prvá hrdinská*, 1904; *Návrat. Tretia symfónia*, 1905 (slovenský preklad 1965); *Kalich metelíc. Štvrtá symfónia*, 1908) či román *Peterburg* (1913 – 1914; slovenský preklad 2001) Belyj otvára spolu s ďalšími svetovými autormi brány umeleckej literatúry k jej najväčším objavom a výdobytkom v 20., a dnes sa dá povedať že aj v 21. storočí.

Svetozára Hurbana Vajanského vnímame prvorado ako klasika slovenského literárneho realizmu. Podľa výkladov viacerých odborníkov na Vajanského tvorbu nesie jeho realizmus „dedičstvo“ romantických ideálov pretavené do myšlienok i umeleckej spisby. Na druhej strane sa v ňom dá identifikovať intenzívne vnímanie pohybu svetovej literatúry, ktorý viedol k modernizmu. Vajanský bol nesporne poplatný záväzkom spisovateľa malého národa a silu umeleckého nadania a veľkého osobnostného pôsobenia do značnej

¹ ŠKLOVSKIJ, Viktor: *Teória prózy*. Bratislava : Tatran, 1971, s. 33.

miery uplatnil pri presadzovaní svojich názorov v slovenskej literatúre a kultúre s cieľom afirmovať národnú kultúrnu a ideologickú platformu. Hoci po svojom zaznamenával tie najsúčasnějšíe impulzy zo života (svojej krajiny, sveta, Európy), ako aj zo svetovej literárnej tvorby a umenia, jeho vplyv sa paradoxne stal do istej miery aj retardačným faktorom vývinu domácej literatúry. Ako je známe, Andrej Belyj v svetovom meradle obrodzoval žáner románu. Aj Vajanského zámerom bolo obrodiť – slovenský román a slovenskú literatúru, (sám v sebe) vlastným úsilím a tvorbou utvrdzoval kánon románu (spájajúceho sa preňho s modernosťou literatúry a človeka ako takého). V deväťdesiatych rokoch 19. storočia forsíroval vznik „románovej situácie“ (termín Jána Števčeka) podľa vzorov veľkých literatúr a vytvoril niekoľko románových diel. Dá sa povedať, že oboch autorov vychádzajúcich vo svojej genéze z predstáv ruských slaviofilov, spájala jedna ideová línia: uvažovanie Belého svedčí o vnútornej, hoci protirečivej spätosti s „národníckymi“ ideálmi – vlasti, ľudu, jazyka, kultúry, národného spoločenstva. K rovnakým hodnotám sa upínal aj Vajanský.

V kontexte uvedených východísk sa ukazujú zhody medzi dielami ruského a slovenského autora. Andrej Belyj svoj prvý román *Strieborný holub* (publ. 1909, knižne 1910) vytvoril po – skúsenosti s básnickou prózou štyroch „symfónií“ a pred – „veľkým“ románom *Peterburg*. Literárna veda upozorňuje na hermetizmus Belého symbolistických textov, ktoré svojou poetikou oscilujú medzi poéziou a prózou a sú „zavinuté“ do seba jazykom.² Pri uvažovaní o „uzatvorenosti“ *Strieborného holuba* sa zdá, že ju do značnej miery podmieňuje téma sektárstva ako uzatvoreného, do seba zavinutého fenoménu, čomu autor podriadil aj vnútornú kompozičnú výstavbu diela. Inak je to u Vajanského, ktorý sektárske motívy zasadil do realistického románu *Koreň a výhonky* (1895 – 1896) zvonka, ako jeden z ďalších motívov. Literárni historici toto dielo oceňujú medzi ním napísanými románovými prózami (*Letiace tiene*, 1883; *Suchá ratolesť*, 1884; *Na rozhraní*, 1889; *Pustokvet*, 1893) ako vrchol jeho prozaickej tvorby.

V oboch románoch a u oboch autorov je podstatný kritický postoj voči spoločenskému systému, nefunkčným elitám spoločnosti, v rámci čoho spochybňujú aj oficiálnu cirkev a jej úlohu. Príznačné je, že sa spisovatelia obracajú k alternatívnemu duchovnému svetu mystických siekt, čo bolo v danom období aktuálne aj ako odraz prehlbujúcej sa krízy duchovnosti vo svete. Realita dožívajúcich a postupne sa rozkladajúcich mnohonárodnostných impérií Európy (rozsiahlej východoeurópskej Ruskej ríše, no i celkom malého Slovenska v pozícii národnostne utlačenej periferie stredoeurópskej ríše – Rakúsko-Uhorska) bola protirečivá: na jednej strane stále tuhšie „šróbovanie“ individuálnej i kolektívnej existencie obyvateľov (či už sociálnej, etnickej, náboženskej alebo inej) a na druhej strane čoraz výraznejšie presadzovanie národných či sociálnych záujmov jednotlivých skupín obyvateľstva. Umelci a intelektuáli spontánne reagovali na pocity človeka a spoločnosti. Pre senzibilných tvorcov sa oslabenie ľudského ducha, spoločenský pocit duchovnej nedostatočnosti spájal s predstavou stratenej či uväznenej duchovnosti (spo-

² Autorka štúdie vychádzala z tejto osobitej hraničnosti pri svojom preklade Belého *Peterburgu*, ktorý bol prvým slovenským prekladom tohto diela, vyšiel roku 2001. O tom pozri: MALITI-FRAŇOVÁ, Eva: K voprosu o perevode „Peterburga“ na slovackij jazyk. Zametki perevodčicy. In: *Andrej Belyj v izmeňajuščemsia mire*. Moskva : Nauka, 2008, s. 389 – 397.

meňme názov-obraz Maríny Cvetajevovej z jej eseje o Andrejovi Belom „zajatý duch“, hoci má iné súvislosti). Modernosť epochy sa prejavovala aj v tom, že sa v umeleckej a myšlienkovvej sfére, ako i v reálnom živote dôraz prenášal na metafyzickú sféru, na náboženstvo i alternatívne podoby nábožnosti, kde bol predpoklad, že by sa stratená duchovnosť mohla nájsť. Stupňujúce sa eschatologické nálady budili v ľuďoch nádeje na apokalyptické ukončenie utrpenia a potrestanie vinníkov (na poslednom súde Ježiša Krista).

Z takýchto pocitov so snahou nájsť z nich oživujúce východisko sa na začiatku 20. storočia v Rusku rodilo hnutie „nového náboženského vedomia“ (Merežkovskij, Rozanov, Berďajev a iní), ktoré stálo v opozícii voči historickému kresťanstvu. Paralelne s duchovnými hľadaniami intelektuálov tu vnútri spoločnosti prebiehal aj iný proces, neoficiálny a tajný: v nižších a stredných vrstvách obyvateľstva sa tvorili skupiny grupujúce sa vôkol ľudových prorokov, predákov „nových náboženstiev“, mystických siekt. Podobne v strednej Európe medzi bežnými obyvateľmi presah do inej dimenzie kresťanstva (a náhradu nedostatočne funkčných cirkví) stelesňovali alternatívne, tajné duchovné hnutia – sekty, ktoré vznikali vnútri oficiálnych náboženstiev, predovšetkým medzi evanjelikmi.

V ruskom prostredí mal tento proces svoje dejiny. Sektárstvo tu bolo doložené dávnejšie, od 17.–18. storočia. Pozadie tohto fenoménu možno objasniť sčasti i mentalitou a historickou skúsenosťou ruského národa, ktorý sa v ťažkých obdobiach dejín pred ubíjajúcou realitou a útlakom zo strany vrchnosti (aj pravoslávnej cirkvi) dokázal v kulmináčnych obdobiach uzatvoriť do ulity osobitej iracionálnosti, akejsi pudovej „temnosti“. Práve s takouto inštinktívnou vierou sú spojené ruské sekty. Problematika bola spracovaná v početnej literatúre, predovšetkým náboženskej a filozofickej, v novšom období sa jej venoval filozof Nikolaj Berďajev.³ V posledných desaťročiach ju spracúvajú viacerí ruskí autori, spomeniem Alexandra Pančenko, ktorý sa pokúša rekonštruovať dejiny ruských siekt, cez výskum ich súčasného stavu na ruskom vidieku, a to aj na folklórnom materiáli. V súvislosti so sektárstvom používa termín „parakresťanstvo“⁴, ktorý akoby bol blízky predstave Vasilija Rozanova o viere popri kostolných múroch... Na fenomén ľudového sektárstva sa zamerával aj literárny historik Alexander Etkind, ktorý vidí jeho vývin vnútri spoločensko-politického pohybu prvých dekád 20. storočia v spojení s ruskou revolúciou bolševikov.⁵

Sektárstvo sa teda dá situovať do priestoru duchovnej alternatívnosti. V Rusku bolo reakciou na oficiálny svet – ako paralelné, neoficiálne hnutie, vo svojej podstate kritická alternatíva, ktorú si vytvoril sám ľud. Poukazuje na to Nikolaj Berďajev, ktorý ruské sektárstvo spájal bezprostredne s ľudovým životom: „Typ náboženského myslenia, ktorý sa dá podmienenčne pomenovať ako duchovné kresťanstvo, má veľký význam a zaberá veľa miesta v ruskom ľudovom živote, no nijako sa nedá definovať len podľa knižných prameňov a jednotlivých náboženských mysliteľov. Je to prúdenie zo života, a nie z lite-

³ Napríklad v spise *Duchovné kresťanstvo a sektárstvo v Rusku* z roku 1916.

⁴ Pozri PANČENKO, Alexander: *Christovščina i skopčestvo: folklor i tradicionnaja kul'tura russkix mističeskich sekt* (2002), *Zametki i materialy k izučeniju russkikh mističeskich sekt* (1998) a ďalšie autorove práce.

⁵ Pozri ETKIND, Alexander: *Chlyst: sekty, literatura i revoliucija*. Moskva : Novoje literaturnoje obozrenie, 1998.

ratúry, a je viac ľudové, než kultúrne. V tomto prúde je veľa odtieňov, no predsa len sa v ňom dá odhaliť charakteristický typ náboženského myslenia a náboženského pocitu života. Toto náboženské hnutie naráža až na dno života ľudu, na sektárstvo, na ľudové hľadanie Boha a božej pravdy života. Je to odchod z kultúrneho života, únik pred hriechmi civilizácie, hľadanie božej prostoty. Je to – túlavá Rus, naplno zaujatá otázkami viery a spravodlivého života.“⁶

Ruská literatúra, tradične tematizujúca súdobý život v Rusku, sa už od 19. storočia (aj skôr, reč je o vrcholných zjavoch) pokúšala spracovať tému sektárstva. Sektárske motívy sú prítomné v zastretej podobe u F. M. Dostojevského, napr. v novele *Katarína* z roku 1847 (v ruskom origináli *Choziajka*) alebo v románe *Diablom posadnutí* z rokov 1871 – 1872 (v ruskom origináli *Besi*). Posolstvom z pera „proroka“ sú niektoré diela L. N. Tolstého, ktorý sa nielenže sektárstvu venoval v tvorbe (*Kreutzerova sonáta*, 1890, *Vzkriesenie*, 1899), ale okolo roku 1880 založil vlastné duchovné hnutie šíriace jeho nábožensko-etické učenie – tolstojovstvo.⁷ Vďaka volaniu po duchovnosti a asketizme sa prirovnáva k ľudovému „skopčestvu“, to však navyše svojich prívržencov obmedzovalo radikálnou antisexualitou spojenou aj s kaličením tiel mužov a žien. V ruskej literatúre to bol práve Belyj, kto – slovami A. Etkinda – „umelecky postihol v ruskom ľude náruživú mystickú živelnosť, skrytú pre starých ruských spisovateľov, ktorí vytvorili tradične národnú predstavu o ľude. Túto živelnosť nevnímali slavianofilovia, nevnímal ju ani L. Tolstoj. Len Dostojevskij ju poznal, no neodhaľoval ju v živote ľudu, no v živote inteligencie“.⁸

Približne v rovnakom čase ako tolstojovstvo sa rodili sekty v stredoeurópskom prostredí, hlavne vo Švajčiarsku, odkiaľ sa dostali aj na Slovensko. Mám na mysli predovšetkým pôvodne švajčiarsko-nemecké hnutie Modrého kríža, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou našlo odraz vo Vajanského románe, o čom ešte bude reč. Stredoeurópske sekty, vyrastajúce z podhubia evanjelickej cirkvi, vyzývali k cnostnému, asketickému prístupu k životu a svetu.

Sektárstvo ako téma či motív sa v dielach ruského a slovenského autora prelomu storočí dozaista nezjavilo náhodne, bolo odrazom disharmonických tónov, nesúladnej

⁶ BERĎAJEV, Nikolaj: *Dva tipa mirosozercania. Duchovnoje christianstvo i sektantstvo v Rossii*, „Ivanovskie sredi“. *K sporu meždu kn. J. N. Trubeckogo i D. D. Muratovym*. Moskva : Direkt-Media, 2008, s. 28.

⁷ Pri zmienke o tolstojovstve sa dá hovoriť aj o bezprostrednom spojení ruského a slovenského prostredia v rámci témy našej úvahy. Prívržencami Tolstého učenia a takpovediac členmi jeho „sektu“ boli aj dvaja Slováci, obaja literáti – osobný lekár a dôverník veľkého spisovateľa Dušan Makovický, ktorý ho roku 1910 sprevádzal pri úteku vlakom až na železničnú stanicu Astapovo, kde bol prítomný pri jeho skone (následne sa vrátil na Slovensko, tu trpel prehlbujúcimi sa depresiami a roku 1921 spáchal samovraždu). Druhý tolstojovec Albert Škarvan tiež istý čas pôsobil ako osobný lekár Tolstého, a keď ho spolu s priateľom, takisto tolstojovcom V. Čertkovom, ktorý vydával Tolstého diela, vyhostili z Ruska, žil v Anglicku v kolónii tolstojovcov (spomeniem, že v kolónii sa Škarvan zblížil aj s ďalším tolstojovcom Vladimírom Bončom-Brujevičom, neskorším spolupracovníkom a poradcom V. I. Lenina pre oblasť ruského sektárstva). Ešte predtým však odmietol vojenskú službu a skončil na psychiatrii s diagnózou „náboženská pomátenosť spletená s ideami Tolstého“. V neskorších obdobiach svojho života sa venoval literárnej činnosti a prekladaniu, hlavne Tolstého diel. Pozoruhodné je, že Škarvanov slovenský preklad románu *Vzkriesenie* vyšiel na Slovensku už roku 1900, ešte pred vydaním Tolstého pôvodiny v Rusku.

⁸ Etkind, c. d., s. 213.

kakofónie žitej reality. V roku 1907, keď sa Belyj púšťal do tvorby románu *Strieborný holub* (pokladal ho za novelu), v ňom ešte stále dominoval pocit rozčarovania z krutého revanšu cárskej administratívy po neúspechu prvej ruskej revolúcie r. 1905, ktorej dianie ako reprezentant v nej aktívne zúčastnenej inteligencie do hĺbky prežíval. Do tohto obdobia umiestnil aj dej románu – počas leta 1905. Príznačné je, že dej sa odohráva vo vidieckom prostredí, v malom mestečku Lichov a v dedinkách okolo neho, ktoré obývajú ľudové vrstvy ruského národa. Jeden zo súčasných znalcov Belého diela V. Piskunov píše o autorovom umeleckom zámere diela, že v *Striebornom holubovi* sa v rámci jeho básnickej i básnicko-prozaickej tvorby po prvý krát téma „tajomstva bytia“ nechápe len v kozmicko-všesvetovom, ale v národno-historickom rozsahu ako „tajomstvo Ruska“.⁹ V memoárovej knihe *Medzi dvomi revolúciami* priznáva, že v čase, keď sa púšťal do tvorby *Strieborného holuba*, trápili ho stavy stihomamu, „pocity sietí a očakávanie záhuby“ (je zrejmé, že sa viac než o seba, bál o osud svojej vlasti – pozn. E. M.), ktoré zakomponoval do diela. „Zobjektívniac svoju ‚chorobu‘ na fabulu, som sa od nej oslobodil...“ píše Belyj.¹⁰

Belého rozporuplný vzťah k prostonárodnému obyvateľstvu odráža koncepcia hlavnej postavy, literáta Dariaľského. Zobrazil v ňom nielen seba a vlastné „poryvy“ duše, no i niekoľkých ďalších známych intelektuálov epochy, hľadajúcich vo vidieckom ľude „dušu Ruska“ (bol to hlavne básnik Alexander Dobroľubov). Dariaľskij sa naplno pohrúži do víru ľudovej živelnosti stelesnenej sektárskym životom. Tá ho však v závere diela privedie do záhuby, lebo sektári ho zavraždia. Autorov vzťah k sektárskym postavám z ľudu v diele sa mení – od počiatočných, takmer idylických obrázkov v nekrasovovskom duchu až k halucinačnému zobrazeniu ich otrasnej brutality, videnej pohľadom hlavného hrdinu tam, kde s ním splýva autorský subjekt. Jeho zámer odráža aj jazyk diela, v ktorom počiatočné tradičnejšie, realistické rozprávania o živote na vidieku, pre ktorý sa intelektuál rozhodol, vystrieda šľavnatá hovorovosť, „prešpikovaná“ nárečovými prvkami a vulgárnosťou reálnej dediny. Pozvoľna prerastá do povestnej „mágie slov“, typickej pre A. Belého.

Alexander Etkind v citovanej knihe *Chlystovstvo: sekty, literatúra a revolúcia* v tejto línii rozobral Belého dielo, pričom tvrdí, že autorov myšlienkový prerod súvisel s jeho primknutím sa k platforme, ktorá práve v tom čase vznikala v rámci zborníka *Vechi* (Míl'niky):¹¹ „... idey *Strieborného holuba* oscilujú medzi dvomi autorskými pozíciami. Jednu odrážajú lyrické pasáže *Strieborného holuba* a možno ju charakterizovať ako pronárodnícku. Druhú pozíciu odráža fabula *Strieborného holuba* a zvlášť jeho finálne udalosti, hrdinovo sklamanie a jeho ohavné zavraždenie. (...) Belyj prehodnocoval svoje idey práve v procese práce na texte a vyšlo niečo iné: nie apológia návratu k ľudu, premeny a revolúcie, ale odhalenie historických omylov, neopodstatnených nádejí a nezmyselných obetí,“ píše Etkind,¹²

⁹ PISKUNOV, V.: Skvoz ogoň dissonansa. In: BELYJ, Andrej: *Sočinenia*. I. zv. Moskva : Chudožestvennaja literatura, 1990, s. 18.

¹⁰ BELYJ, Andrej: *Meždu dvuch revolucij*. Moskva : Chudožestvennaja literatura, 1990, s. 354.

¹¹ Zborník statí ruských filozofov začiatku 20. storočia o ruskej inteligencii a jej úlohe v dejinách Ruska, ktorý vyšiel v marci 1909 a vyvolal búrlivú polemiku. Medzi zástancami kritických názorov Vechov stál i Belyj.

¹² Etkind, c. d., s. 212.

Vajanského negativizmus, ktorým je román *Koreň a výhonky* predchnutý, súvisel prvorado s realitou odnárodňovania slovenskej spoločnosti po roku 1880, spusteného likvidačnými administratívnymi opatreniami od rakúsko-uhorského vyrovnania roku 1867. Jeho umeleckým zámerom bolo prostredníctvom nemilosrdnej umeleckej analýzy ukázať otriasajúce dôsledky na stave obyvateľstva vidieka v románovom malomeste Rohov a v dedinkách – Lipová a Koryčné. Na to, že spisovateľova analýza nebola dôsledne realistická, upozorňujú odborníci. V *Koreni a výhonkoch* (ako aj v iných dielach Vajanského) badať moment zväčšovania vzdialenosti od reality pomocou „komplikovanej narácie“, od ktorého sa odklňali neskorší slovenskí realisti, pociťujúc ho ako nenáležitý (v súvislosti s Vajanského umeleckou spisbou o nej hovorí súčasná znalkyňa literatúry slovenského realizmu Marcela Mikulová¹³). Nazdávam sa, že podobné vzdľaňovanie sa dá vnímať v kontexte hľadania (u Vajanského možno „samohlľadania“) moderného jazyka alebo na ceste k hľadaniu vlastného moderného jazyka. Ako je známe, práve komplikovaná, na rôzny spôsob štylizovaná narácia umožňovala modernistom dosiahnuť onú – slovami J. F. Lyotarda – „vznešenú vzdialenosť“ od reality, ktorá bola charakteristická pre modernu. Svedčí to o pozoruhodnej rozporuplnosti osobnosti slovenského realistického autora i jeho tvorby. Bádateľka diela Vajanského Ivana Taranenkova o ňom píše, že „ako odporca modernistických tendencií v umení sa stal svojím štýlom inšpirátorom predstaviteľov Slovenskej moderny, sám dokonca vo svojich dielach mnohé prvky modernistického umenia uplatnil“.¹⁴

Podľa I. Taranenkovej je román *Koreň a výhonky*, tak ako ďalšie Vajanského diela, postavený na istých mentálnych schémach, „ktoré sú do slovenskej kultúry hlboko zakorenené“.¹⁵ Taranenkova ich vníma v rámci autorovho konfrontačného princípu „svojstva“ a „cudzosti“. No zobrazované sociálne problémy, ktoré Vajanský rieši v priestore celého textu – ide o vysťahovalectvo, alkoholizmus a sektárstvo ľudových vrstiev – bádateľka zhodnotila skratkovito a zjednodušujúco ako dôsledok „intervencie národnostne antagonických síl“.¹⁶ I. Taranenkova hovorí o „modernistickom výraze“ Vajanského tvorby, ktorý sa prejavuje nielen na úrovni štýlu, no i tematicky. Je zrejmé, že s ním súvisia aj prítomné motívy sektárstva. Princíp „svojho“ a cudzieho“ vychádza z pocitov úzkostí a neistôt frustrovaného človeka. Autorské vedomie Vajanského, ktorý chcel (sám v sebe) akcelerovať vývin domácej literatúry, akoby predstihlo samotné dielo.¹⁷ V románe, po-

¹³ MIKULOVÁ, Marcela: *Tajovského obrodenecká moderna*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2005, s. 21.

¹⁴ TARANENKOVÁ, Ivana: Svetozár Hurban Vajanský – medzi ideou národa a ideálom umenia. In: VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Koreň a výhonky. Články*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008, s. 562 – 563.

¹⁵ Tamže, s. 563.

¹⁶ Tamže, s. 579.

¹⁷ V tomto smere mnohé o objektívne sebakritickom vzťahu autora k vlastnej tvorbe napovedajú Vajanského slová (použil ich Alexander Matuška v stati *Vajanský – prozaik*): „Povinnosť básnika je načrtať odlesk skutočnosti... Azda dá mi Boh milosť, že poukážem na chodník, po ktorom by kráčať mal náš spisovateľský podrost... Keď na to myslím, preklínam slabosť svojho pera. V mysli valí sa a vrie divým klokočom, v duši zrejú sarkazmy, pred okom tmolia sa mi postavy života nášho pekné i špatné. Ale moja ruka je slabá, ona hádže na papier namiesto mäsitých skutočností postáv iba mdlé tiene...“ (MATUŠKA, Alexander: Vajanský – prozaik. In: *Za a proti*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1975, s. 140 – 141).

dobne ako u Belého v *Striebornom holubovi*, sa skryto prezentuje ohrozené vedomie (miestami s paranoickými či obsesnými prejavmi), hľadajúce vinníkov a vonkajších nepriateľov, zastreto či otvorene narážajúc na etnickú a inú neznášanlivosť, zvlášť antisemitizmus.

Popri vystopovaných zhodách sú medzi uvedenými dielami a ich autormi veľké rozdiely, a tie sa ukazujú v hĺbke a umeleckej sile spracovanej tematiky. U Belého sú postavy sektárov s výnimkou Sťopku podané ako neúprimní, úskoční a skazení ľudia, čo pôsobí hodnoverne a realisticky (A. Etkind predpokladá, že pôvodná autorova predstava bola vytvoriť pozitívnejšie typy sektárov). Naopak, Vajanský sektárov zjavne idealizuje a zdôrazňuje ich cnosti, aj oprávnenú spoločensko-kritickú odbojnosť. Týka sa to Ondreja i ďalších sektárov, hlavne Márie, ktorá do sekty vstupuje s nevinnosťou a čistotou „panského“ dievčaťa. Rituály slovenských sektárov sú prosté, asketické, za večerného šerosvitu počúvajú kázne proroka o spasení a cnostnom živote, so spevom tancujú chorovody okolo vatry.

„Ako zajace na poli, ako plaché jarabice prenasledujú boží ľud; v biednom úkryte našom vynašli nás, lebo diabol je múdry a mocný, múdry pekelnou múdrosťou a mocný ľudskou zlobou.“ Tak počal Ondrej svojim hustým hlasom, ktorý prenikal ďaleko, hoci rečník sa nenapínal. Stál pri ohni, pokrytý širokým kepeňom zo starého skalického súkna. (...) A skutočne kepeň bol zvláštneho starobylého strihu s mohutným, záhybovým golierom a dodával postave Ondrejovej sviatočný výraz ako talár prorocký. Ondrej pokračoval: „Ale dŕl Hospodinŕv jest lid jeho, Jakob provazec dŕdictvŕ jeho. Nalezl jej v zemi pustŕ, a na pouštŕ velikŕ a hrozneŕ; vŕkol vedl jej, a ostrŕhal ho, jako zritelnice oka svŕho. Jako orlice ponoukŕ orliĎatek svŕch, sedŕ na mladŕch svŕch; roztahuje krŕdla svŕ, bŕre je a nosŕ na krŕdlŕch svŕch. Tak Hospodin sŕm vede nŕs, a nenŕ s nŕm boha cizemcŕ... Tak hovorŕ Mojŕiŕš o lŕde svojom, o vŕetkŕch nŕs, ktorŕ poznali sme pravdu a neklesli v tenatŕ veĎnŕho nepriateľa... A Ďo robia tŕ, Ďo nŕs vyhŕňajŕ z prŕbytku bohumŕleho? Oni obŕtovali dŕblŕm, ne Bohu, bohŕm, jichŕ neznaŕli, novŕm, kterŕ z blŕzka prŕŕli... Ale beda im tritisŕc rŕz beda! Hladem uvadnau a neduhy palĎivŕmi a nakaŕenŕm morovŕm prehorkŕm ŕrŕni budou; takŕ zuby ŕelem poŕlau na nŕ s jedem hadŕ zemskŕch... Rozptŕlŕm je po kautech, rozkŕŕi prestati medzi lidmi pamŕti jich.“ Pri poslednŕch slovŕch povŕŕil Ondrej hlas, hrozivo pozdvŕhol ruku a jeho velĎe, sivŕ oĎi zablysli sa vo svetle ohŕa svitom priam ŕŕasnŕm. (...) Ondrej medzitŕm nevydrŕal v reĎi svojej rovnŕ vŕŕšku. Vpadol do pouĎnŕho tŕnu a zaĎal o krŕlŕvi aragŕnskŕm Alfonzovi... SkonĎil modlitbou, ktorŕ bola preplnenŕ krotkosťou a oddanosťou do vŕle boŕej. Hrebeŕ s Ryhovou sŕčasne poĎali chorŕl; melŕdia bola vŕetkŕm znŕma, cirkevnŕ, no slovŕ prenikavŕm hlasom predrieĎal Kŕtik, prikrĎiac sa k ohŕu, aby videl Ďitatŕ z malej, novotlaĎenej knŕŕky. Spievali tlmeno, akoby v bŕzni. Hustŕm ihliĎim obrovskej borice vinul sa ich spev nahor, spev melodiŕzny, takmer uspŕvajŕci. (...) Spev stŕval sa hlasnejŕm. Proti prŕkazu Ondrejovmu, spievatŕ piano, lŕdia nevdojak zosilŕňovali hlas... KeĎ poĎali pieseŕ „Berte na seba jarmo Pŕna“, ktorŕj text bol znŕmy a nebolo treba predrieĎatŕ, zazunel spev hlasno a vŕtŕzne ako bojovŕ hymna. (...) Ondrej rozostrel ruky a poĎal chodŕt okolo ohŕa, ktorŕj ŕŕ dohŕral... Vŕetko poŕlo za nŕm. Muŕŕski vo vnŕtornŕm kruhu, ŕenskŕ v zovnŕtornenŕm, smerom opaĎnŕm. (...) Straŕne bolo hľŕdiatŕ na niektorŕ postavy: ony knŕsali sa ako prŕŕery, krivili sa konvulzivne... Ba niektorŕ i poskakovali, no i tak nebolo to smieŕne, ale prŕŕerno-doŕŕimavŕ. Mirovi prŕŕlo na um, ŕe i Dŕvid tancoval pred archou ŕmluvy.¹⁸

¹⁸ Cit. podľa VAJANSKŕ SVETozŕr Hurban: Koreŕ a vŕhonky. In: VAJANSKŕ SVETozŕr Hurban: *Koreŕ a vŕhonky*. Ďlŕnky. Bratislava : Kalligram – ũstav slovenskej literatŕry SAV, 2008, 100 – 103.

Belého dielo, naplnené dramatickým napätím z potlačovaného a potom explodujúceho erotizmu, opisuje svojráznu pobožnosť, ktorú autor nazval „delanie“. Sektári sa omámia alkoholom a potom prevádzajú skupinové sexuálne orgie. U reálnych ruských chlystov sa tento rituál volá „sváľnyj grech“ alebo „christóva ľubov“. V strede diania je Dariaľskij so svojou milou, sektárkou Matrionou, ktorá je družkou stolára, proroka „holubov“. Matriona by mala podľa očakávania ostatných sektárov počať od Dariaľského Božie dieťa.

A stolár je už na nohách, dvíha svetlú ruku nad nimi; (...) akoby hovorí a akoby aj nie: slová vznikajú len tak, vo vzduchu: „Čo teraz vidíte, deti moje – v tom odtiaľ prebývam a večne, lebo som k vám poslaný na svet odtiaľ, kde večne prebývam, vykonať to, čo sa má. Radujte sa, spievajte, plesajte, lebo vás všetkých požehnanie spasilo...“ (...) A tu stolárovi slová: ľahúčko podišiel, svojou rukou chorou pohľadza raz Petra, raz Matrionu: „To je ale baba, čo? Takáto... Nože, Matriona, svojho pánta objím... No tak, deti moje...“ (...) Horúci plameň už Petra s Matrionou spojil; až sa im medzi hrudami zadymilo; prešli na posteľ. A odtiaľ sa znovu vrátili k stolárovi. Hľa, a všetko je už iné; keď vošli do parádnej izby – strapáč kľáčí na kolenách pred stolárom, klania sa po zem a stolár sa už rozvalil na lavici – svetlý-presvetlý; a stone sladko; hrud' má obnaženú – priezračnú ako beláskavá huspenina, ľahko sa chveje a z hrudi ako z vajca sa vyklúva bielučká vtáčia hlávka... (...) A vtedy sa ich mŕtve tela rozplynú, akoby namydlené hmlou penou, akoby sa rozparovali parou a jeden s druhým sa zlievali do žiarivej hmly, nie je to ani hmla – a hmla sa spája do jedného jagavého tela: jedno biele telo utkané z ligotov sa zreteľne načrtáva uprostred izby; a v tele sa načrtnú, akoby sa pretrhávali – oči: vzdialené, smutné: holobradý, čarokrásny chlapčenský obličaj, v bielom odeve, belšom než ľan, a na tom odeve zlaté hviezdy; (...) hviezdy sa ticho jagajú vókol svetlučkého mladíčka-dieťaťa; holubie dieťaťko, zrodené z vytrženia povstalo zo štyroch mŕtvych tiel.¹⁹

Keďže intelektuál úlohu nesplnil a ženu neoplodnil, sektári usúdili, že na to nemal dost' sily. Autor naznačuje, že proces splodenia nového Mesiáša sa práve vinou jeho intelektu preniesol do astrálnej sféry – konal sa v opileckej fantázii Dariaľského. Po tomto je

¹⁹ А столар-то уже на ногах, поднимает светлую руку над ними; (...) будто говорит, а будто и нет: так себе, в воздухе слова совершаются: «Что видите, детушки, ныне – в том отныне пребываю я и до века, ибо я к вам посланный в мир оттуда, где пребываю до века, совершить то, что подобает. Веселитесь, пойте, пляшите, ибо все спасены благодатью...» (...) А вот и слова столара: тихонько подошел, рукой своей хворой поглаживает то Петра, то Матрону: «Ядрена баба – что? Вот тоже... Ну-ка Матрена, барина свою абними... Ну-тка, детушки» (...) Жаркий уже пламень Петра с Матреной связал; дым столбом между их груями; ушли на постель. И оттуда снова вернулись к столару. Глядь, а уже все – иное; как вошли в парадную горницу – видят: космач-то перед столаром на коленях, кланяется земно, столар уже на лавке раскинулся – светлый-пресветлый; сладко-так стонет, распоясавшись; грудь обнажена – прозрачная, как голуноватый студень, тихо колыхается, а из груди, что из яйца, выклеивается птичья беленькая головка... (...) И тогда расплываются мертвые их тела, омываясь будто туманной пеной, будто раскуриваясь дымом, и друг с другом сливаясь в сверкающий туман, и то не туман – в одно лучистое туман собирается тело: одно белое тело, сотканное из блистаний, явственно обозначается посреди комнаты; и в теле обозначаются, будто разрываються, глаза: далекие, грустные: безбородый, дивно юношеский лик, в белой, льна белее, одежде, и на той одежде золотые звезды; (...) тихо блистают звезды вокруг пресветлого юноши-дити; голуновое дитячко, восторгом рожденное и восставшее из четырех мертвых тел... (BELYJ, Andrej: Serebrianyj golub. In: BELYJ, Andrej: *Sočinenia*. 1. zv., Moskva : Chudožestvennaja literatura, 1990, s. 594, 595).

literát definitívne odsúdený na to, aby ho sektári odstránili. Román vrcholí katarziou jeho obetovania. A. Etkind vníma ambivalentnosť tejto postavy v diele, Belyj prostredníctvom nej priniesol v rámci „národnickej“ literárnej tradície celkom novú myšlienku o tom, že pre intelektuála je ľud smrteľne nebezpečný a láska k ľudu je preň samovraždou.²⁰

V *Koreni a výhonkoch* v rámci románovej situácie autor vykresľuje každodennosť Slovenska osemdesiatych rokov 19. storočia, kde má miesto maďarónstvo a podpriemernosť malomešťanov, anachronizmus zdegenerovanej šľachty i zaostalosť a úbohosť vidieckeho ľudu – miestami groteskne a hyperbolicky (na tieto momenty upozornil už roku 1962 Ivan Kusý²¹). Takéto stvárnenie spoločenského stavu vychádzalo z konkrétneho životného materiálu, v ktorom Vajanský nachádzal množstvo podnetov pre pocity vlastnej nespokojnosti, negativizmu, ba až tragizmu. Z tohto pohľadu je spoločné u oboch autorov ich zúfalé volanie po spásе duše, založené je na samospasiteľnej idei, prítomnej v kontexte východoeurópskeho a stredoeurópskeho myslenia moderny. Belyj s jej vedomím „utkal“ celý svoj modernistický román zavŕšený katarziou obete v kresťanskom ponímaní. Vajanský na rozhraní umeleckých epoch uplatnil ideu pri tvorbe jednej z ústredných postáv, Márie, ktorú jej rezignáciou na reálny ľudský život v materiálnom svete „ponechal“ na sebaobetovanie – po tom, ako sa zbližila s dedinskými sektármi, odchádza do duchovného rádu v cudzine. Autor v duchu svojho negativizmu a skepsy naznačuje, že aj táto cesta zo starého sveta do „nebeského Kanaánu“ predstavuje len márný pokus navrátiť slovenskej spoločnosti strateného ducha.

Názov Belého románu *Strieborný holub* upozorňuje na symbol holuba, ktorý predstavuje uňho aj pomenovanie sekty. Na začiatku diela autor dosť nejasne a zľahka zavádzajúc vysvetľuje, kto vlastne sú jeho románové „holuby“: „Mnohí pokladajú sektu holubov za chlystov; súhlasím, že v tej sekte sú príznaky, ktoré ju zbližujú s chlystovstvom: no chlystovstvo ako jeden z fermentov náboženského kvasu nezodpovedá existujúcim vykryštalizovaným formám u chlystov; ono je – v procese vývinu; a v tomto zmysle mnou stvárnené holuby ako sekta neexistujú; no – sú možné aj so všetkými svojimi pomätenými sklonmi; v tomto zmysle sú moje holuby celkom reálne.“²² V odbornej literatúre sa dočítame, že sekty holubov v uvedenom období v Rusku naozaj existovali, delili sa na biele holuby (tzv. „skopci“) a sivé holuby (tzv. „chlysti“), pričom historicky sa skopci oddelili od chlystov v 18. storočí, a to práve pod vplyvom západných sektárskych hnutí. Holub v kresťanstve symbolizuje Ducha svätého, ktorý v podobe holubice zostúpil na Ježiša pri krste v rieke Jordán. V románe ide o „strieborné holuby“. Obraz evokuje predstavu striebornej či zlatej schránky v tvare holubice na uchovávanie eucharistie, aká v stredoveku visela v kostoloch nad oltárom. Pri vzdávaní sviatosti oltárnej počas omše kňaz nosil schránku pred sebou. Z tohto pohľadu je charakteristický záverečný obraz z románu po mystickej vražde hlavnej postavy Dariaľského: „Vyzliekli odedzu; telo do niečoho zavinuli (tušímže do rohože); a vyniesli. Žena s rozpustenými vlasmi šla vpredu s vyobrazením holuba v rukách (...).“²³

²⁰ Etkind, c. d., s. 214.

²¹ KUSÝ, Ivan: Vajanského román *Koreň a výhonky*. In: VAJANSKÝ, S. H.: *Koreň a výhonky*. 1. zv. Bratislava : SVKL, 1962, s. 17.

²² BELYJ, Andrej: Vmesto predislovia. In: Belyj, c. d., s. 377.

²³ BELYJ, Andrej: Serebrianyj golub. In: BELYJ, Andrej: *Sočinenia*. 1. zv. Moskva : Chudožestvennaja literatura, 1990, s. 642.

Belyj sa k „holubom“ vracal aj neskôr, v románe *Peterburg*, kde „funguje“ návratný motív striebriacich sa krídel vzlietnuvších krdľov holubov. Kovový holub na vojenskej prilbe jedného z gavalierov Sofie Petrovny a soka Nikolaja Apolónoviča z *Peterburgu* je tu nielen narážkou na *Strieborného holuba*, ale zároveň posúva niektoré významy a výklady. Spisovateľ tému sektárstva veľmi prežíval, v čase, keď písal svoju románovú prózu, bol úplne pohrúžený do mystiky – oddával sa astrológii, kabalistike, alchýmii. Pre okolie sa stal priam stelesnením svojej témy: Nikolaj Berd'ajev spomína, ako i v náhodnom sektárovi hneď videl Belého. A Marina Cvetajevová v *Zajatom duchu* písala o Belého tancovaní foxtrotu v Berlíne (v opitosti predvádzal podivné tanečné figúry) ako o „chlystovstve“, „kristoplese“, spisovateľovom dotancovávaní sa po štyridsiatke do doby sektára, „strieborného holuba“...

U Vajanského názov románu *Koreň a výhonky* odráža jeho autorský zámer. Sektárstvo použil ako motív, charakterizujúci „odštiepenie“ jedného z výhonkov pôvodného národno-kresťanského koreňa. Ivana Taranenkova hovorí o subjektívne „želanej“ (nazvime ju „vykonštruovaná“) románovej situácii Vajanského.²⁴ V jej rámci autor uplatnil aj motív sektárstva, ktorý mal prispieť k naplneniu ideových konštruktov v diele. Treba povedať, že práve tendencia schematizovať stvárňovanú realitu bránila autorovi vytvoriť umelecky presvedčivejšiu románovú analýzu. Literárny historik I. Kusý sa o motíve sektárstva u Vajanského vyslovil v súvislostiach obdivu Slovenska voči L. N. Tolstému. Vajanskému pripísal, že sa nechal poučiť Tolstého názormi.²⁵ Je to akiste pravda, no v tomto prípade nie úplná. Spisovateľ, hoci aj bol poučený umeleckými a myšlienkovými vzormi, chcel opísať realitu, ktorú poznal. Vo svojom zobrazení stavu súdobej spoločnosti sa zameriaval aj na reálny náboženský život na Slovensku. V prostredí evanjelikov tu oddávna pôsobili tzv. písmáci, ktorí čítali *Písmo sväté* a vystupovali ako ľudoví kazatelia. V niektorých prípadoch na obyvateľstvo pôsobili ako duchovní vodcovia, či dokonca mystickí „proroci“ na čele sektárskej skupiny (taký je prípad Ondreja v *Koreni a výhonkoch*).

Je predpoklad, že existovali aj reálne historické postavy, ktoré sa stali spisovateľovými prototypmi pre jeho dielo. V osemdesiatych rokoch 19. storočia sa pod vplyvom evanjelickej náboženskej literatúry duchovne prebúdza Kristína Royová (1860 – 1936), dcéra evanjelického farára, neskôr autorka početnej nábožensko-beletristickej literatúry (napr. *Tri obrázky*, 1882; *Bez Boha na svete*, 1893; *Bludári* a i.), ktorej prvotinu uverejnil roku 1882 *Národné noviny*, kde bol šéfredaktorom S. H. Vajanský. Stala sa zakladateľkou slovenskej duchovnej odnože na evanjelickom základe – sekty Modrý kríž. Pôvodne vznikol v roku 1870 vo Švajčiarsku a zameriaval sa na morálnu čistotu, boj s alkoholizmom a celkovo na ozdravenie obyvateľstva (na Slovensku bol Modrý kríž ustanovený roku 1897). Je pravdepodobné, že práve Royová bola prototypom jednej z ústredných postáv, mladej hľadačky duchovnosti – Márie Drevanskej. Lína Márie je v románe spojená so slovenským sektárstvom.

²⁴ TARANENKOVÁ, Ivana: Svetozár Hurban Vajanský – medzi ideou národa a ideálom umenia. In: VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Koreň a výhonky. Články*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008, s. 567 – 568.

²⁵ KUSÝ, Ivan: Vajanského román *Koreň a výhonky*. In: VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Koreň a výhonky*. I. zv., Bratislava : SVKL, 1962, s. 17 – 18.

V eschatologickom duchu, hovoriac o „posledných veciach“ (autora? národa? krajiny?), sa nesie aj záver *Koreňa a výhonkov*. Na jednej strane sú postavy odrodilcov „potrestané“ smrťou. Na druhej strane, Vajanského kladné, hoci neraz nejednoznačné postavy, „výhonky spojené s koreňom“, z viacerých príčin, súvisiacich s bezvýchodiskovosťou domácej situácie, odchádzajú z vlasti, aby sa nanovo zakoreňovali v cudzom svete. Vajanského katastrofickou víziou budúcnosti je púste, vyľudnené Slovensko...

Záverom možno konštatovať, že v *Striebornom holubovi* A. Belého téma sektárstva, sčasti pod uhlom ideí „nového náboženského vedomia“, vychádza z autorovho individuálneho hľadania v umeleckej i myšlienkovvej sfére, v kontexte ruskej moderny. U S. H. Vajanského, ktorý prijímal impulzy z ruského intelektuálneho prostredia, mohli záujem o tieto otázky vyvolať informácie o sekte opisovanej ruským náboženským filozofom Vladimírom Soloviovom.²⁶ Sektárstvo bolo výsledkom spisovateľovho hľadania nových javov a tém, ktoré pokladal za významné pre definovanie podstaty súdobého života spoločnosti na Slovensku.

LITERATÚRA

- BELYJ, Andrej: *Meždu dvuch revolucij*. Moskva : Chudožestvennaja literatura, 1990.
BELYJ, Andrej: *Sočinenija I*. Moskva : Chudožestvennaja literatura, 1990.
BERĐAJEV, Nikolaj: *Dva tipa mirosozercanija – Duchovnoje christianstvo i sektantstvo v Rossii*. „Ivanovskie sredy“. *K sporu meždu kň. J. N. Trubeckim i D. D. Muratovym*. Moskva : Direkt-Media, 2008.
CVETAJEVOVÁ, Marina: *Básnik a čas*. Praha : Votobia, 1997.
ETKIND, Alexander: *Chlyst: sekty, literatura i revolucija*. Moskva : Novoje literaturnoje obozrenie, 1998.
KOMOROVSKÝ, Ján: *Ruská náboženská filozofia*. Košice : Byzant, 2011.
MATUŠKA, Alexander: *Za a proti*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1975.
MIKULOVÁ, Marcela: *Tajovského obrodenecká moderna*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008.
PANČENKO, Alexander: *Christovščina i skopčestvo: folklor i tradicionnaja kultura russkich mističeskich sekt*. Moskva : OGI, 2002.
Reálna podoba realizmu. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011.
ŠKLOVSKIJ, Viktor: *Teória prózy*. Bratislava : Tatran, 1971.
VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Koreň a výhonky I*. Bratislava : SVKL, 1962.
VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Koreň a výhonky. Články*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008.

Mgr. Eva Maliti, CSc.
Ústav svetovej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: usvlmal@savba.sk

²⁶ Prvá slovenská publikácia článku V. Soloviova vyšla roku 1886 v *Národných novinách*. Článok s názvom *Novozákonný Izrael* pojednával o židovskej sekte na kresťanskom základe, ktorá vznikla na Ukrajine. O publikácii sa zmieňuje v úvode k antológii ruskej náboženskej filozofie J. Komorovský. Pozri KOMOROVSKÝ, J.: *Ruská náboženská filozofia*. Košice : Byzant, 2011, s. 5.